

L. PALMAITIS

PRŪSŲ KALBOS NEGIMININIŲ ĮVARDŽIŲ FORMŲ KILMĖ

Visas prūsų kalbos paminkluose užfiksuotas negimininių įvardžių formas galima sugrupuoti į tokias paradigmas¹:

singularis

nom.	as, es ²	tu, tū ³	— — — —
gen.	maisei	tvaisei, tvaise, tvaisis ⁴	svaisei, svaise
dat.	menei, maim ⁵	tebei, toi ⁶	sebei
acc.	men	ten, ti ⁷	sen, — si(n) ⁸
instr.	maim ⁹	— — — —	— — — —

pluralis

nom.	mes, mas ¹⁰	jūs ¹¹
gen.	nūsun, nūsan	jūsun, jūsan ¹²
dat.	nūmans, nūmas	jūmans, jūmas
acc.	mans, nūmans, nūmas	vans, jūmans, jūmas

Nom. sing. Formos *as, es* turi *-s*, apibendrintą iš pozicijos prieš dusliuosius. Ar *a-* atsiradęs *e-* vietoje dėl neutralizacijos inicialinėje padėtyje, ar esąs *e* apofon-

¹ Formos transkribuotos, atsižvelgiant į V. Mažiulio pastabas dėl jų tarimo — plg. Prūsų kalbos paminklai, Vilnius, 1966, 41–55.

² 1x: II 9₆.

³ Sambijos tarmėje (kur *ū > ou*) — *toū*.

⁴ 2x: II 7_{2,5}.

⁵ 1x: III 107₁₅.

⁶ 1x: *Dam thoi* GrG 90.

⁷ 1x: *Warbo thi Dewes* GrG 95.

⁸ Particula reflexiva.

⁹ 2x: III 79₁₉, 81₁₉.

¹⁰ 1x: I 11₃.

¹¹ Visur — *joūs*, išskyrus 1x *joes* II 15₂; plg. išnašą 3.

¹² *-an* atsirado iš netoninio *-ōn*, o *-un* — pagal oksitoninių paradigmų modelį, kur *-ōn > -un*, plg. V. Mažiulis, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai, Vilnius, 1970, § 111, 17, 12.

ninis variantas¹³ prūsų areale (tada *es* – korektūros klaida?), sunku pasakyti. Be to, probleminis yra ir *a*-vokalizmas lie. *aš*, kuris negali būti paaikšintas nei inicialinių */e/ : /a/* neutralizacija (nesutampa žinomi paplitimo arealai), nei apofonija (*eš* ir *aš* pasitaiko tuose pačiuose paminkluose, – plg. Bretkūno BP I 28₁₅ ir I 36₁₁ tt.).

Forma *tū* (Sambijos *tou*, pvz., III 81₁₄) atitinka sl. *ty*.

Gen. sing. R. Trautmannas yra pareiškęs mintį, kad forma *maisei* gali būti savybinio įvardžio *mais* genityvas¹⁴. Reikia tačiau pastebėti, kad asmeninių įvardžių genityvų ryšys su savybinių įvardžių sistema tradiciškai nustatomas, be kita ko, iš analogijų su kitų indoeuropiečių kalbų faktais. Pvz., lo. *meī* yra savybinio *meus* genityvas, gr. (ἐ)μοῦ – savybinio ἐμός genityvas, σοῦ – savybinio σός genityvas. Bet yra ir duomenų, rodančių inovacinį tokių reiškinių pobūdį. Pirmiausia, graikų kalboje asmeninių įvardžių genityvo funkcijas galėjo eiti ir formos „dat.“ μοι, σοι, οἱ¹⁵. Antra, lotynų kalboje užfiksuotas archaiškesnis negimininių įvardžių genityvo tipas *mīs*, *tīs*, gal būt, kilęs iš tokių pat „dat.“ **mei-*, **tei-* su vėliau prilipdytu *-s* *i*-kamienių vardažodžių genityvo pavyzdžiu (plg. gen. *hōstis* < **hostei-s* ir lie. – **la*. gen. *mane-s* Grl, Sem su *-(e)s* iš konsonantinio kamieno daiktavardžių genityvo¹⁶). Todėl yra pagrindo spėti, kad ir prūsų formoje *maise* slypi archainis kamienas **mei*, reprezentuotas ir formoje *mai-m*. Taigi, panašiai kaip ir graikų kalboje, vakarų baltų „prokalbėje“ galėjo egzistuoti nenominatyvinis kamienas **m^o / e_i*, kuris dėl asociacijos su *ei / i*-kamieniais vardažodžiais pagal pastarųjų modelį galėjo įgauti genityve *-s*, suformuodamas inovaciją – gen. **meis*. Kadangi to meto gimininių įvardžių sistemoje egzistavo (**te-*)-*s-e* (plg. vėlesnį \supset *stese*) tipo genityvai¹⁷, iš jų, nevienodumą galūnėse pašalindamas, *-e* atsirado ir formoje gen. **meis-e*. Be to, *m^o / e_i* tipo nenominatyvas galėjo išlikti ir iki pat istorinių laikų, plg. datyvinę formą *toi* (GrG 90 *thoi*), kurios, žinoma, negalima ignoruoti. Tokiu atveju, šalia gen. **meis(e)* turėjo būti vartojama ir forma nenom. **mei*. Kontaminuojantis formoms **mei* ir **meise*, galėjo atsirasti dar viena inovacinė forma – **maisei*. Dėl genityvus possessivus paplitimo baltų kalbose gen. **meise* galėjo kontaminuotis ir su savybinių įvardžių 1 pers. sing. masc. gen. **majas*, kuris skyrėsi nuo kitų gimininių įvardžių genityvų tuo, kad neturėjo gale *-e*. Taip susidarė savybinio-asmeninio 1 pers. sing. masc. įvardžio genityvas *maise*. Analogiškai ir ši forma galėjo pasirodyti *maisei*. Dvi pastarosios ir pateko į mus pasiekusius prūsų kalbos paminklus.

¹³ Plg. J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, III, Warszawa, 1965, § 306.

¹⁴ R. Trautmann, Die altpreußischen Sprachdenkmäler, [Göttingen, 1910, 269 tt., 443, 451.

¹⁵ Plg. И. М. Тронский, Историческая грамматика латинского языка, Москва, 1960, 184.

¹⁶ Plg. J. Otrębski, min. veik., § 307.

¹⁷ Žr. V. Mažiulis, min. veik., § 50.

Variantas be galo *-ei*, t. y. su *-se* gale, užfiksuotas 2 ir 3 pers. sing. atvejais. Inovacijos *maise* pavyzdžiu buvo sukurtos analoginės 2 ir 3 pers. sing. masc. savybinių-asmeninių įvardžių genityvų formos *tvaise*, *svaise*, o senieji genityvai **teise*, **seise*, naujųjų išstumiami, nyko. Kontaminuotinės formos *maisei*, *tvaisei*, *svaisei* galėjo veikti gimininių įvardžių genityvus, susidarant tenai tipui *tenesei*, *stesei*.

Galinis *-s* formoje *tvaipsis* tradiciškai (nuo Trautmanno ir Endzelyno laikų)¹⁸ aiškinamas tuo, kad frazėse *Tou ni tur pallapfitwey twayfis tauwyschis butten II 7₂*, *Tou ni tur pallapfitwey twayfis tau = wyschies | gennan II 7₅* jis paskolintas iš *tauwyschis*, *tau | wyschies* galūnių. Nėra kliūčių manyti ir kitaip – kad šis *-s* kaip antrinis genityvo požymis savo kilme susijęs su *i*-kamienių vardažodžių vienaskaitos genityvu (*etnīst*)*is* (III 111₁₆), plg. lie. (*man*)*ies* (pvz., Klk, Zr Blyniškėse, p. žem. Skabučiuose, p. aukšt. Sem).

Schmalstiegas rekonstruoja gen. sing. *maiša* arba *maisa*¹⁹, matyt, siedamas galūnę su gimininių įvardžių vienaskaitos genityvu, kuri kildina arba iš **-sja* (plg. s. i. *kásya*), arba iš **-sa* (plg. s. sl. *česo*)²⁰, tačiau, kaip parodė Endzelynas, **-sja* būtų virtusi prūsųose į *-ša*, bet ne į *-se*²¹.

Tiek sugretinimai su rytų baltų ar (ypač) slavų kalbų faktais, tiek pačių prūsų datyvai *menei*, *tebei*, *sebei* verčia manyti, kad pastarųjų pamatu eina pirmykščiai genityvai **mene*, **tebe*, **sebe*. Kadangi yra pagrindo suponuoti baltų „prokalbėje“ egzistavusias nenominatyvines formas **m^o / eī*, **t^o / eī*, **s^o / eī* (plg. gr. gen. / dat. / loc. / instr. *μοι*, *σοι*, *οι*, lie. dat. / acc. *-mi*, *-ti*, *-si*, pr. dat. *toi*, acc. *-si*, *ti* – žr. aukščiau), galima spėti, kad joms kontaminuojantis su atitinkamais rekonstruojamų genityvų kamienais, *i*-kamienių dat. (*naut*)*ei* pavyzdžiu atsirado ir prūsų kalbos inovaciniai

dat. sing. *menei*, *tebei*, *sebei*. Panašiu būdu galėjo susidaryti analoginiai datyvai kitose ide. kalbose, pvz., sl. *t^o / ebě*, lo. *tibī*, oskų *sifei*, umbrų *tefe*, peliginų *sefei*, s. i. *tubhya-m*. Taigi kyla klausimas – kodėl pr. datyvų pamatą sudariusieji gen. **mene*, **tebe*, **sebe* nėra užfiksuoti. Pirmiausia pabrėžtina, kad išlikusios medžiagos skurdumas neleidžia drąsiai spresti, kokios formos egzistavusios, o kokios ne. Minėtieji hipotetiniai genityvai galėjo būti vartojami tose tarmėse, kurios katekiz-

¹⁸ Taip pasisako ir W. Schmalstiegs, A New Look at the Old Prussian Pronoun, – Baltistica, VII(2), 133.

¹⁹ W. Schmalstiegs, An Old Prussian Grammar: The Phonology and Morphology of the Three Catechisms, Pennsylvania, 1974, 137.

²⁰ W. Schmalstiegs, min. veik., 124.

²¹ J. Endzelīns, Senprūšu valoda, Rīgā, 1943, § 160 dar spėja, kad vienose ide. kalbose reprezentuojama **-sje*, o kitose – **-se*. Gal būt, šią pastabą Schmalstiegas klaidingai suprato. Dėl *-e* kilmės žr. išn. 17.

muose neatsispindėjo, arba buvo reti ir nyko visur, užleisdami vietą naujadarams *maise*, *tvaise*, *svaise*, kadangi pastarųjų asmeninės-savybinės funkcijos buvo daug universalesnės.

Acc. sing. Palyginimai su lie. dat./acc. *mi* (*ti*, *si*), taip pat su gr. gen. / dat. / /loc. / instr / *μοι*, s. i. gen. / dat. encl. **mei*, het. 3 pers. sing. *-si*, toch. 2 pers. sing. A encl. *-ci* < **ti*, B – *-c(-ś)* < **ti*, abl. *cī* < **tī* verčia manyti, kad pr. acc. *ti* (1x), *-si* atspindi nulinio laipsnio nenom. formos **m^{ei} / i* tipo akuzatyvinį vartojimą. Šis reiškinytis siekia baltų „prokalbės“ laikus, kai tipas **m^{ei} / i* iš pradžių galėjo eiti datyvo / lokatyvo funkcijas (šalia ergatyvo **me* ir absoliuto **eġ(-)* [ir **aġ(-)?*]²²), o vėliau – nenominatyvo funkcijas (šalia acc. **mē* ir nom. **ež(-)* [ir **až(-)?*]). Kitos žinomos akuzatyvo formos susiformavo atskirose baltų šakose jau po „prokalbės“ skilimo. Tokios yra pr. *men*, *ten*, *sen*, rodančios vienodą darybą su sl. *mę*, *tę*, *sę*. Toks darybos atitikimas galėjo atsirasti vienu metu, bet nepriklausomai, nes gausūs indoeuropiečių įvardinių enklitikų pavyzdžiai rodo, kad *-n* kaip akuzatyvo požymis į įvardžius prasiskverbė jau po to, kai akuzatyvas susiformavo vardažodžiuose, t. y. buvo paskolintas iš vardažodžių poergatyviniais laikais. Be to, akuzatyvų tipo *men* pamatu ėjo archainiai *mē* tipo kamieniai, kurių kartu su archainiais *m^{ei} / i* tipo (*toi*, *ti*, *-si*) kamienais bei formomis **ež(-)*, **tū* anksčiau turėjo pakakti ir baltų „prokalbės“ trikazualinei (absoliutas – ergatyvas – datyvas / lokatyvas) sandarai aptarnauti. Todėl reikia manyti, kad įvardžiuose *n*-tipo akuzatyvai susiformavo vėliau, negu vardažodžiuose, t. y. ne tik baltų-slavų, bet jau ir baltų „prokalbei“ suskilus. Kadangi pamatinė forma *m^a / e_n* egzistavo dar baltų – slavų bendrumo laikais²³, pr. acc. *me-n* gali būti tiek senesnis, negu lie. – **la*. acc. **mane-n*, kiek laiko reikėjo lie. – **la*. acc. *mane* (šalia senojo gen. *mane*) susiformuoti (juk acc. *mene* jau egzistavo slavuose šalia acc. *me-n*). Vadinasi, baltų – slavų areale akuzatyvo požymis *-n* galėjo būti jungiamas arba prie kamieno *mē-*, arba prie *m^a / e_n*. Dubletinė forma *me-n* greta *mane-n* buvo nereikalinga, jos pėdsakų rytų baltuose

²² Kad baltų „prokalbės“ sandara galėjo būti ergatyvinė, žr. V. Mažiulis, *Zum baltischen o-stämmigen genitivus singularis*, – *ABSl*, III (1966), 111–112. Dėl kamienų linksninių reikšmių žr. L. Palmaitis, *Asmeniniai įvardžiai ir borealinių kalbų proto-sistemos rekonstravimas*, – *Baltistica* X (1974) 58 tt.

²³ Plg. kitose ide. kalbose s. i. *mama*, av. *mana*, germ. **mīnō*, keltų **meme* bei analogines formas ne-ide. borealinėse kalbose, pvz., finų *minä*, tiurkų *mān*, kartvelų *mena*. Visos jos kildintinos iš borealinio 1 pers. sing. ergatyvo kamieno ir įvardinės kilmės determinanto, t. y. iš **mā-ma* = **mā-mō* = **mā-N* = **mā-m^a/o*, **mā-n^a/o* dėl finalinio vokalizmo dėsnio, – žr. Л. Палмай-тис, Место уралистики в разрешении бореальной гипотезы. Вопрос эргатива, – Учёные записки Тартусского государственного университета. Труды по востоковедению, III. (Spausdinama)

Borealinėse rekonstrukcijose *a/o* žymi ne apofoniją, bet vieną iš dviejų vokalizacijos galimybių realizaciją.

ir nėra. Užtat ten, kur spėjo susiformuoti acc. *me-n*, neatsirado *mene-n* (prūsuoše, slavuose). Kad acc. *me-n* būtų spėjęs susiformuoti lietuvių-latvių kalboje, tai nebūtų leidę acc. *mane-n* atsirasti. Nėra kliūčių manyti, kad tam tikroje pakopoje archainė forma acc. **mē* buvo gerokai formos nenom. **m^{ei}* / *i* išstumiamą, paplitus su veiksmažodžiais enklitikui *mi* datyvui ir akuzatyvui reikšti. Todėl *-n* lengviau buvo prisilipdyti prie naujojo acc. *mane*, negu prie jau retokos formos **mē*²⁴.

Dat. / instr. sing. Forma *maim* (rašoma *māim* 2x, *maim* 1x) irgi gali rodyti egzistavus nenom. -dat. (/loc.) / instr. **m^{ei}* / *i*. Panašiai aiškina ir V. Mažiulis, siejantis galinį *-m* su priesaga **-mī*²⁵. Kiti aiškinimai mažiau patikimi. Schmalstiegas pritaria minčiai, kad ženklas ant *ā* galėjęs žymėti praleistą *n*: *manim*²⁶. Apie tai Endzelynas rašo abejodamas, „vai pr. valodā blakus dativam ar *men-* varėja būt instr. ar *man-*“²⁷. Iš tiesų, aliuzija į lie. – la. instr. *manim(i)* mažai tepagrįsta, nes lie. – la. dat. **manei* atitinka pr. dat. *menei* su *me-*, bet ne *ma-*. Be to, *menei* nėra vienintelė 1 pers. sing. datyvo forma prūsų kalboje. Dėl datyvinio pr. *maim* vartojimo (1x: As N. imma tin N. *māim* prei ainan Šalūbin III 107₁₅) nėra reikalo abejoti, nors Endzelynas ir bando čia ižiūrėti instrumentalią, parašytą be *sen* vokiškojo originalo (Ich N. neme dich N. *mir* zu einem Ehlichen Gemahel) pavyzdžiu, kur *mir* galėjo būti suvokiama *mit mir*²⁸ (o juk šiuo atveju greičiausia būtų išversta *mennei*, bet ne *māim*!). Be to, ir pats lie. – la. instr. *manim(i)* negalėjo susidaryti (pagal daiktavardžių *akim(i)* modelį) anksčiau, negu susiformavo pamatinis kamienas *mani-*, kurio pagrindu atsiradusios *manyje* (pagal *akyje*), *manip*, *manin* – panašių formų nebuvimas prūsų kalboje rodo, kad šie rytų baltų linksniai daug jaunesni, negu prūsų deklinacinė sistema. Todėl būtų gana rizikinga suponuoti prūsų kalboje egzistavusią instrumentalią **manim*, neturėjusią jokių analoginės darybos atitikmenų vardažodžių sistemoje.

Nom. pl. Forma *mas* kartu su *mes* šalia vns. *as* – *es* vargu ar gretintina su la. *mēs* – *mas* šalia *es* – *as*, nes latvių kalboje *mas* < *mes* pasitaiko tose pačiose šnektose, kur ir *as* < *es*²⁹, o prūsų kalbos paminkluose forma *mes* (65x) eina kartu su *as* (45x), tuo tarpu *mas* ir *es* užfiksuota tik po vieną atvejį (korektūros klaidos?).

Gen. pl. Kaip ir datyve, genityve refleksuojamas archainis ide. 1 pers. pl. kamienas **nō(s)*, perdirbtas į balt. *nū(s)*- tada, kai 2 pers. pl. **uō(s)* buvo perdirbtas

²⁴ Lie. acc. **mē* suponuojama ne tik dėl pr. acc. *me-n*, bet ir dėl galimų relikto, – žr. V. Mažiulis, Pastabos baltų ir slavų seniausių santykių klausimu, – LKK II (1959) 13.

²⁵ V. Mažiulis, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai, 210.

²⁶ W. Schmalstieg, An Old Prussian Grammar, 138.

²⁷ J. Endzelīns, Senprūšu valoda, § 188 – ten nuneigiamas ir E. Bernekerio (Die preußische Sprache, Straßburg, 1896, 209) bei R. Trautmanno (Die altpreußischen Sprachdenkmäler, § 226a) spėjimas, esą pr. *maim* kildintina iš poss. **maj-* (plg. dar W. Schmalstieg, ten pat).

²⁸ J. Endzelīns, ten pat.

²⁹ Plg. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, § 43b.

į balt. *įū(s)*-. Pastarasis genityve ir datyve atsirado po to, kai archainis kamienas **uō(s)*- išvirto į balt. **ō(s)*- dėl dėsningo balt. **u* išnykimo prieš balt. **ō*. Tada genityvo ir datyvo formos su kamieniu balt. **ō(s)*- gavo šakninį **i*- iš nom. pl. balt. **iūs*, – taip atsirado, pvz., lie. gen. pl. *juosų* (M. Giedraičio raštuose)³⁰. Prūsų genityvas ir datyvas turi inicialinį *jū-*, tur būt, dėl nominatyvo įtakos.

Dat. pl. rodo „dubletą“ (*nū*)mans ir (*nū*)mas tiek dėsningai (ir būtent asmeniuiose įvardžiuose), kad nelieka pagrindo įtarti korektūros klaidas. Galūnė *-mas* šiaip galėtų atspindėti darybą dat. pl. **-mō + -s* vietoj **-mō-n + -s*, t. y. pluralio rodiklio *-s* prijungimą tiesiog prie datyvinio formanto **-mō*, ide. „neorganinio“ **-n*³¹ neišplėsto. Tačiau tokios galūnės neužfiksuota prūsų vardažodžių daugiskaitoje, tuo tarpu įvardžių istorijos tyrinėjimai rodo, kad įvardinių paradigmų galūnės, sutampančios su vardažodinėmis, yra skolintos iš vardažodžių – antai, dėl vėlyvesnio kelių nenominatyvinių linksnių fleksijų prijungimo prie pirminių vieno nenominatyvinio linksnio įvardžių formų (> kamienu, pvz., **nō*, **nōs*) atsirado fleksijų linksninių reikšmių sumišimas (plg. kad ir lie. acc., instr. (*mu*)mus, dat. (*mu*)mis, gen., acc. *mumi*). Todėl įvardinė forma (*nū*)mas, neturinti atitikmens vardažodžių sistemoje, vargu ar gali būti laikoma archainės darybos. Belieka dat. *nūmas*, *jūmas* laikyti dviskaitinėmis formomis, perdirbtomis iš kiek senesnių **nūma*, **jūma* pagal dgs. *nūman-s* modelį, jungiant gale pluralinį *-s*. Nėra kliūčių manyti, kad tai buvo susiję su dviskaitos nykimu³² (plg. dar, pvz., pr. *dvai*, *abai*, la. *divi*, *abi* ir lie. *du*, *abu*).

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad, kaip ir rytų baltų kalbose, pr. dat. *nūmans* sudarytas kamieno **nō* pamatu, o gen. *nūsan* – kamieno **nōs* pamatu. Kadangi pirmasis pasitaiko dviskaitoje³³, o antrasis – daugiskaitoje (plg. sl. du. *na* – pl. *ny*, av. du. *nā* – pl. *nāš*), vardažodinių fleksijų skolinimasis turėjo vykti tada, kai įvar-

³⁰ Smulkiau žr. V. Mažiulis, Dėl balt. **u* nykimo, – *Donum Balticum*, Stockholm, 1970, 334–339 ir išn. 31.

³¹ Plg. V. Mažiulis, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai, 210; § 88 (dėl *m̄ / o*); to paties „К балто-славянской форме дат. мн. и дв. ч., *Baltistica* II (1966) 51.

³² Apie tai žr. В. Мажюлис, К балто-славянской форме датива, 51–52.

³³ Baltų kalbotyroje išsaknijusi nuomonė, kad jis tebesąs gyvas kažkokiame paslaptingoje, tik Šiaulių krašte girdėtoje formoje lie. du. acc. *nuodu*, – plg. Chr. S. Stang, *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo, 1966, 257; J. Endzelīns, *Baltu valodu skaņas un formas*, Rīgā, 1948, § 311; E. Fraenkel, *Die baltischen Sprachen*, Heidelberg, 1950, 81; to paties, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1962–65, 442; J. Otrębski, min. veik., § 318; Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius, 1966, § 503. Visuose šiuose darbuose remiamasi M. Slančiausko užrašyta ir LT III (1923) 417 paskelbta liaudies daina. Recenzuodami autoriaus disertaciją „Baltų kalbų negimininių įvardžių istorija“, Vilnius, 1975, kurioje suabejota formos *nuodu* patikimumu (p. 111–112), K. Morkūnas ir A. Sabaliauskas iš M. Slančiausko rankraščio nustatė, kad *nuodu* – paprasčiausia korektūros klaida: originale parašyta *mudu*.

džiuose šalia jaunesnių pluralio formų (**nōs*, **uōs*, **mes*, **iūs*) tebeegzistavo archai-
nės sinkretinės dualio/pluralio formos (**nō*, **uō*, **ue*, **iū*), t. y. pastarosios dar
nebuvo visai nustojusios pluralinės reikšmės ir pavirtusios grynai dualinėmis³⁴.

Acc. pl. Galūnė *-ans* atitinka *o*-kamienių vardažodžių acc. pl. *-ans* < **-āns* <
< **-ōns*³⁵. Ji galėjo būti paskolinta iš vardažodžių skirtingais savo vystymosi lai-
kotarpiais, sukeldama archainio kamieno, pvz., 2 pers. pl. **uō*(s) akuzatyvaciją
arba **uōns*, arba **uāns*, arba *vans*. Balt. **u* prieš balt. **ō* nykimui prūsiškajame
areale prasidėjęs (plg. aukščiau gen. pl.), 2 pers. pl. įvardžio akuzatyve po **u* jau
buvo **ā*, bet ne **ō* (kitaip **u* būtų išnykęs³⁶). Skolinantis iš vardažodžių acc. pl.
**-ōns* > **-āns* > *-ans*, arba **-āns* > *-ans*, arba *-ans*, greta naujadarų **nōns* >
> **nāns* > **nans*, arba **nāns* > **nans*, arba **nans*, ir **uōns* > **uāns* > *vans*, ar-
ba **uāns* > *vans*, arba *vans*, galėjo išlikti ir senos nenominatyvo formos **nōs* >
> **nās* > **nas* ir **uōs* > **uās* > **vas* (plg., pvz., sl. gen./acc. *ny*, *vy*, arijų encl.
nas, *vas*, het. encl. *-nas*). Be to, dėl aukščiau minėto (žr. dat. pl.) naujosios kilmės
formų sumišimo įvardžiuose, formos pr. *nūmans*, *jūmans* galėjo būti vartojamos
ir akuzatyviškai, kaip ir lie. *mumus*³⁷. Tas pats pasakytina ir dėl formų *nūmas*, *jū-*
mas. Kad taip iš tikrųjų būta, rodo šie pavyzdžiai: kai *noūmas* Deius quoitilai
popeckut bhe erlaikūt III 55₁₇, kai *naūmans* ftas Taws [...] *efse wiffawidifkan war-*
gan/Kermenēs bhe Daūfin [...] *ifrāikilai* III 57₆, kai *tans noūmans* quoitē klau-
fiton III 57₁₉, *kawijden noūmas* noūfon Rikijs Chri = *ftus fups mukinnons* III 121₁₅.
Vargu ar visais šiais atvejais reprezentuojami vokiečių dat./acc. *uns* vertiniai, nes
katekizmuose užfiksuota ne mažiau „taisyklingų“ akuzatyvų, pvz., ni *weddeis mans*
emperbandafnan III 55₁₄, *as madli wans* III 67₁₄, *bhe wans* *po fskulēwie* III 89₇. Su
prielinksniais *nūmans*, *jūmans* vartojamos visai taip, kaip ir akuzatyvai *ēn mans*,
no mans, *prēimans* (plg. *en wirdans*): *firdau noūmans* III 49₁₀, *en noūmans* III
109₁₆, *pirfdau Joūmas* III 67₂₀, *pirfdau Joūmans* III 69₁₀. Prieš vo. dat. / acc.
uns, *euch* įtaką kalba ir toks pat atitinkamų akuzatyvo formų svyravimas lietuvių
kalboje, plg. tarmėse *pas mus* ir *pas mum* Pc, acc. *mus* ir *mumis* Pgr, Dv, *mus* ir *mu-*
mi Alk, Vlkv, Smn, *mus* ir *mum* Zt arba acc. *mumus* ir jo refleksą *múms* Škn, Žb, Sb,
Sv, Rm, An, Vdšk, Ssk, Dl, Mšg.; senosiuose raštuose acc. *mus*, *ius* BP 320x, acc.
mumus, BP II 490₈ (1x), tarmėse tačiau *mus*, *jus* – retesnis akuzatyvas, negu *mu-*
mis, *jumis*, *mumi*, *jumi* ir jų refleksai.

Visa tai leidžia naujai nušviesti ir pr. acc. *mans* kilmę. Formos *nūmans* akuza-
tyvinis vartojimas galėjo sukelti antrojo skiemens (*nū-*)*mans* abstrahavimą 2 pers.

³⁴ Tai vyko, jas „pluralizuojant“ formantu *-s*. Dėl šio formanto žr. B. B. Иванов, Хеттский язык, Москва, 1963, 131.

³⁵ Žr. V. Mažiulis, Baltų ir kitų ide. kalbų santykiai, 186–189.

³⁶ Žr. V. Mažiulis, Dėl balt. **u* nykimo, 335.

³⁷ Plg. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, § 360a.

pl. vienskiemenio *vans* ir (svarbiausia) 1 pers. pl. vienskiemenio **nans* payzdžiu. Tai įvyko tik 1-jame asmenyje, nes inicialinis *m-* formoje *mans* atitiko inicialinį *m-* formoje nom. *mes*. Rytų baltuose acc. pl. *mus*, *mūs* gali turėti *m-* dėl kitų priežasčių, nes taip prasideda čia visi nenominatyviniai 1 pers. pl. linksniai. Inicialinio *m-* atsiradimas *n-* vietoje rytų baltuose sudaro atskirą problemą, kadangi jis gali nieko bendra neturėti su *m-* prūsų 1 pers. pl. akuzatyve. Juk niekieno nėra įrodyta, kad rytų baltuose egzistavęs prūsiškojo tipo acc. *mans*. Lie. acc. *mūs* galėjo atsirasti ir iš acc. **mūs*, dėl 2 pers. pl. nom. / acc. **jūs* įtakos pakeitusio ankstyvesnį *mūs* < **mōs* < **nōs*³⁸. Taigi rytų baltuose acc. pl. tipo pr. *mans* galėjo ir nebūti, tuo tarpu inicialinio *m-* atsiradimas tiek šiame, tiek kituose nenominatyvo linksniuose gali būti siejamas su kitokio pobūdžio bei platesnio masto procesu, negu inicialinio *m-* atsiradimas vien tik akuzatyvo formoje prūsuose. *m-* atsiradimas nenominatyvo linksniuose negali būti bendrabaltiškas jau todėl, kad bendrabaltiškieji faktai paprastai turi tolimesnės raidos atitikmenis slavų kalbose³⁹, tačiau lie. *mus* bei pr. *mans* atitinka sl. *ny*, dėl savo *n-*, archaiškesnę formą, negu baltiškiosios. Ši aplinkybė verčia manyti, kad *m-* įvedimas *n-* vieton galėjo turėti skirtingą pobūdį vakarų ir rytų baltuose. Nors įvardžių sistema ir labai archaiška, negalima išleisti iš akių, kad daugiskaitos paradigimų susidarymas yra vėlyvas reiškinys⁴⁰. Ypač tai pabrėžtina, kalbant apie įvardžių daugiskaitos paradigmas su fleksijomis, atitinkančiomis vardažodines. Juk jei tos fleksijos buvo skolinamos iš vardažodžių net ir tuo pačiu laikotarpiu visuose baltų arealuose, tai šis procesas turėjo vykti ne anksčiau, negu buvo užsibaigęs pačių vardažodinių fleksijų formavimasis. Kadangi pagrindinių linksnių vardažodinės fleksijos (pvz., **-ōn*, **-mōns*, **-ōns*) liudija gerai išsivysčiusią nominatyvinę sandarą, o kai kurie ypač vakarų baltuose gerai išlaikyti bruožai leidžia suponuoti baltų „prokalbėje“ egzistavusią (ar baigusią egzistuoti) ergatyvinę sandarą⁴¹, tai vardažodinių fleksijų skolinimasis įvardžiuose turėjo vykti jau po „prokalbės“ skilimo. Todėl „prokalbėje“ galėjo egzistuoti tik paradigmos, pvz., **ue* – **nō*, **mes* – **nōs*, bet ne **mes* – **nōsōn* – **nōmōns* – **nōns*. Pastaroji galėdavo atsirasti tik nepriklausomai atskirose baltų kalbose (vienodą tipą lėmė vienodos bendrabaltiškos kilmės vardažodinės fleksijos) ir, be to, daug sudėtingesnės formos: **mes* – **nōsōn*, **nōmī*, **nōs* – **nōmōns*, **nōmī*, **nōmīs*, **nōs* – **nōns*, **nōmōns*, **nōmī*, **nōmīs*, **nōs*. Suprantama, ne kiekvienoje tarmėje buvo įmanomos iš karto visos formos. Vienur iš vardažodžių buvo skolinamos vienos fleksijos, kitur – kitos, o jų likimas įvardžiuose galėjo skirtis. Todėl daugelio įvardinių formų istorija va-

³⁸ Plg. V. Mažiulis, Dėl balt. **u* nykimo, 335 ir išn. 17.

³⁹ Tam neprieštarauja inicialinių garsų neatitikimas bendrabalt. nom. *jūs* – sl. nom. *vy*, nes *v-* yra slavų inovacija, žr. min. veik., 335.

⁴⁰ Plg. V. Mažiulis, Baltų ir kitų ide. kalbų santykiai, 78.

⁴¹ Tai pirmiausia *o*-kamienių vardažodžių fleksija nom./gen. sing. *-as*; žr. išn. 22.

karų ir rytų baltuose – pvz., pr. acc. *mans* ir lie. acc. *mus* – gali būti nevienoda. Taigi ir *m-* prasiskverbimas į 1 pers. pl. įvardžių paradigmas rytų baltuose galėjo prasidėti dėl visai kitų priežasčių, negu vakarų baltuose, pvz., ne akuzatyve, o „datyve“-, „instrumentalyje“ dėl asimiliacijos: **nūmus* > **mūmus*, **nūmis* > **mūmis*. Tik vėliau inicialinis *m-* buvo apibendrintas ir į kitus linksnius, pirmiausia – į akuzatyvą, nes dėl fleksijų linksninių reikšmių sumišimo datyvinės-instrumentalinės formos atstovavo ir šiam linksniui. Galiausiai *m-* galėjo atsirasti genityve, išlyginant paradigmas. Visa tai, gal būt, patvirtina Simono Grūnavo 1526 metų Tėvreizė, kurią W. Schmidas laiko kuršiškąja⁴². Joje užfiksuota tokia 1 pers. pl. paradigma: *mes* – *nußen* – *mumys* – *munis*. Vadinas, *m-* pirma pakeičia *n-* formose **nūmis* ar **nūmus*, o po to išsiplečia ir į akuzatyvą, pvz., lie. **mūs* (žr. aukščiau) ar kurš. **muns* (su *-uns* iš *o-*kamienių acc. pl. *-úns* < **-úons*⁴³). Po to tik *m-* apibendrinamas į genityvą; kaip rodo Grūnavo Tėvreizė, kuršiuose apie 1526 metus šis procesas dar nebuvo įvykęs.

Enklitinės formos. Kaip kalbėta (žr. aukščiau acc. sing.), pr. *ti*, *-si* atspindi **m^{ei}* / *i* tipo kamienų nulinį apofonijos laipsnį. Nulinio laipsnio formos galėjo būti enklitinės – tai rodo ir pr. part. refl. *-si*. Greta jos vartojama dar part. refl. *-sin* I 9₁₆, II 9₁₆, III 51₅, kuri tikriausiai yra *-si* ir acc. *sen* kontaminacijos padarinys. Vieną kartą III katekizme užfiksuota forma acc. *tin* III 107₁₅, tur būt, yra korektūros klaida vietoj čia įprastos *tien* (t. y. *ten*). Enklitinių daugiskaitos formų (tokios būtų buvusios **nas*, **vas*) neužfiksuota.

DIE ENTSTEHUNG DER ALTPREUBISCHEN NICHTGESCHLECHTIGEN PERSONALPRONOMINA

Zusammenfassung

Der Autor nimmt an, daß in der Zeit des Aufkommens der nominativischen Struktur in den baltischen Sprachen das Pronominalsystem drei Fälle enthielt: einen paradigmatischen Nominativ (z. B. **ež[-]*), einen paradigmatischen Nichtnominativ (z. B. **mē*) und einen nichtparadigmatischen Dativ / Lokativ / Instrumental (z. B. **m^o* / *ei*). Die 1. Pers. Sing. hatte auch einen der proto-indogermanischen Herkunft Gen. **m^a* / *e-ne*, der aus dem borealischen (nostratischen) determinierten Ergativ abstammte. Als eine Spur solches Zustandes gab es in preußischer Ursprache, z. B. ein Nominativ **ež(-)* [**až(-)?*] und ein Nichtnominativ **m^o* / *ei* / **mi* (der letzte vermutlich im Dat. (*Dam*) *thoi* GrG 90 und im Akk. *-si*, *ti* (*Warbo thi Dewes* GrG 95) erhalten) – vgl. den altgriech. Gen. / Dat. / Lok. / Instr. *μοι*. In späterer Zeit, von Nomina beeinflusst, bekam die Form **mei* im Genitiv die *ei* / *i*-stämmige Endung **(ei)s*: **meis* – vgl. den urlat. Gen. *mīs*. Es konnte damals auch der Dat. / Instr. **meimi* entstehen, der aus dem Stamm Nichtnom. **mei-* und dem dat. / instr. Suffixe **-mī* gebildet wurde. Der neue Gen. **meis* paßte

⁴² W. P. Schmid, Zu Simon Grunaus Vaterunser, – IF LXVII (1962) 261–272.

⁴³ Gal būt, kuršių – žemaičių izoglosa; plg. V. Mažiulis, Baltų ir kitų ide. kalbų santykiai, 189.

sich den Genitiven der geschlechtigen Pronomina an, woraus die Form **meise* aufkam (vgl. Gen. *stese* \leftarrow **-te-s-e*), die in der Kontamination mit der parallelen nichtnominativischen **mei* eine Neuerung **meisei* schuf. Danach kontaminierte sich die Form **meise(i)* mit dem Gen. mask. possess. *majas: maise(i)*. Nach diesem Muster wurden die personalpossessiven Formen der 2. und 3. Pers. Sing. *tweise(i)*, *svaise(i)* geschaffen, während die ältesten Formen engerer Bedeutung **teise*, **seise* von diesen Neubildungen verdrängt wurden. Die Formen *maisei*, *tweisei*, *svaisei* wirkten die Genitive der geschlechtigen Pronomina ein, wodurch in diejenigen ein Typus (*stes*)*ei* entstand. Die gemeinbaltische 1. Pers. **ye*, **jū* war in gewissen Periode ein Absolut / Nominativ des Plurals / Duals, **mes*, **jūs* – ein Nominativ des Plurals, **nō*, **uō* – ein Ergativ / Nichtnominativ Plurals / Duals und **nōs*, **uōs* – ein Nichtnominativ Plurals. In der Zeit, wenn die Ursprache sich spaltete, wurden die Paradigmen der Personalpronomina nach dem Muster deren der Nomina wiedergestaltet. Die Endungen der mehreren nichtnominativischen Nominalkasusformen, zu einem einzigen nichtnominativischen Nominalstamm angefügten, verloren ihre ältesten Kasualbedeutungen, so kam, z. B. Akk. **nō-mōns* \Rightarrow *nūmans* auf (vgl. den lit. Akk. *mumus*). Wegen solcher Gebrauchsweise wurde die 2. Silbe der Form **nōmōns* \Rightarrow *nūmans* nach dem Muster des Akk. **nōns* $>$ $>$ **nāns* $>$ **nans*, **uōns* $>$ *uāns* $>$ *vans* als ein neuer Akkusativ *mans* abstrahiert, denn in der Anfangs (-) *m-* dem Anlaut der Form *mes* entsprach. Der lit. Akk. *mūs* kam vermutlich aus **mūs* auf, der unter dem Einfluß von Nom. / Akk. der 2. Pers. **jūs* den ältesten Akk. *mūs* $<$ $<$ **mōs* \leftarrow **nōs* ersetzt hatte. Das *m-* Eindringen fing im Ostbaltischen an durch eine Assimilation im „Dativ“-„Instrumental“ / „Akkusativ“ **nūmus*, *-mis* $>$ **mūmus*, *-mis*, woraus es sich in den parallelen Akk. **nōs* \Rightarrow **mōs* verbreitete. Die Dat. / Akk. *nūmas*, *jūmas* sind die ältesten, durch *-s* pluralisierten dualischen Formen **nūma*, **jūma*.

SMULKMENOS

XXX

Kaip žinoma, rytų Lietuvoje nekirčiuotus trumpuosius (ir po kirčiu nepailgėjusius) balsius *u*, *i* linkstama platinti. Tasai paplatėjimas labai nevienodas šiaurinėje panevėžiškių tarmės dalyje¹. Iki šiol neturėjome tikslesnių duomenų apie šios tarmės platinimą prieškirtinėje žodžio pozicijoje. Mokyt. Juozas Šliavas, daugiausia tyręs mums rūpimą tarmę, dabar išaiškino, kad visai nežymiai teplatinama absoliutinėje žodžio pradžios pozicijoje, pvz., *užáukt'* $<$ *užaugti*, *ulevót'* $<$ *uliavóti*, *išlōšt'* $<$ *išlōšti*, *indėn's* $<$ *indėnas*. Po priebalsių platėjimas esąs ryškesnis, pvz., *sokráut'* $<$ *sukráuti*, *ronktīnės* $<$ *rungtynės*, *prėkāšt'* $<$ *prikāsti*, *skėlvėl's* $<$ *skilvėlis* (vištos). Nuo kitų prieškirtnių skiemenų atvirumo ar uždarumo, nuo jų kiekio ir vietos eilėje, skaičiuojant nuo kirčiuoto skiemens į žodžio pradžia, šių balsių platėjimo laipsnis nepriklausąs, pvz., *bořėl's* $<$ *būrėlis*, *bořbolúot'* $<$ *burbuliúoti*, *mėklėnt'* $<$ *miklėnti*, *teņgėnáuť'* $<$ *tinginiáuťi*. Tačiau jis gerokai priklausąs nuo gretimo kirčiuotojo skiemens vokalizmo kiekybės. Balsis *u* tuo atveju mažiausiai

¹ Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 66–67.